De laatste opera in Beth Varda

Colofon

ISBN: 978 94 6365 036 6
1e druk 2018
© 2018, Tsafrira Levy

Uitgeverij Elikser
Ossekop 4
8911 LE Leeuwarden
Tel: 058 - 289 48 57
www.elikser.nl

Foto omslag: Ed Ubels
Foto auteur: Rien van Uitert
Vormgeving omslag en binnenwerk: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Tsafrira Levy

De laatste opera in Beth Varda

roman

Elikser
UITGEVERIJ

(1)

De dagen werden langer, de zon won aan kracht en de bewoners van Beth Varda droegen buiten hoeden met een brede rand en zonnebrillen, alleen Hajo had het steeds koud en bleef binnen. Zijn longen waren zo goed als uitgespeeld, zijn hart kon het pompwerk nauwelijks meer aan. Verder dan zijn marathonloop naar de badkamer, zoals hij dat noemde, kwam hij niet, daarna zat hij uitgeteld te hijgen op de bank. Steeds vaker ging hij nu terug naar bed en bleef languit liggen. Overdag droeg hij een neusbrilletje voor extra zuurstof, 's nachts gebruikte hij de zuurstofcilinder, maar niemand hoorde hem ooit klagen. En nog steeds konden Selma en hij lachen om de moppen die zijn beste vriend Asjer hem elke ochtend via de mail stuurde.

'Van Asjer moet elke dag met een glimlach beginnen.' Hij vergrootte de letters op het beeldscherm voor haar: '*Het is hartje winter. Max en Moritz wandelen langs het kanaal en zien een man slingeren op zijn fiets …*'

Selma trok een vies gezicht toen ze de rest las. 'Bah! Vind je dat leuk? Echt iets voor Asjer om jou nu aan de stank van de dood te herinneren.' Ze zweeg over de schok die de naam Max bij haar had teweeggebracht. Hajo wist niets van haar vooroorlogse liefde en die Max was al heel lang dood, zoals vele anderen die ze hadden gekend. Ze keek uit het raam; het vroege licht kleurde de sluierwolken boven de duinen oranje-roze en de stem van Emma Kirkby met haar '*Hark, hark, how all things in one sound rejoice and the world seems to have one voice*' verwelkomde de nieuwe dag als een leeuwerik boven het veld.

In bijna alle moppen van Asjer heetten de hoofdpersonen Hersjl en Sjmerl. Waarom stuurde hij vanochtend juist die

lijkenmop met Duitse namen? Max und Moritz, welke Duitser van hun generatie was er niet mee grootgebracht?
Hajo's lach klonk als een bed met oude springveren en hield maar niet op. 'Ja, die mop is ijzersterk,' zei hij, en hij klapte op zijn bovenbeen. Ze was bang dat hij erin zou blijven. Stikken in hikken was haar overgrootvader overkomen, ging het familieverhaal, maar het leek haar ongepast om Hajo daar nu aan te herinneren. Zijn snakken naar lucht benauwde haar. 'Doe alsjeblieft eens wat rustiger, mijn lief, anders vraag ik Asjer vanaf nu alleen nog flauwe moppen te sturen.'

Wanneer Asjer lachte, leek de bovenhelft van zijn vollemaansgezicht op een verfrommelde papieren zak en kwamen anderen kijken of ze iets misten, zo aanstekelijk rolde zijn lach. Don Quichot en Sancho Pancha werden ze in Beth Varda genoemd: Hajo Drukker, de lange, magere intellectueel met zijn kale hoofd, en Asjer Cohen, de kleine dondersteen, gedrongen en met een volle bos overwegend zwart haar. Elke ochtend schaakten ze met elkaar en bespraken het nieuws van de dag. Nou ja, bespraken … van Hajo's kant deden de laatste tijd vooral zijn ogen en handen mee in het gesprek. Als hij iets zei, klonk dat zacht en schor, en dan nog moest hij naar lucht happen. Verkleefde longblaasjes, littekens … wat miste ze zijn volle stem, die haar als geen ander wist gerust te stellen.
Toen Asjer na het ontbijt weer voor hun deur stond, zei ze: 'Hou alsjeblieft meer rekening met zijn toestand, vriend. Je kunt nu beter een glimlach op zijn gezicht toveren dan een donderlach ontketenen.'
Hij sprong in de houding en salueerde. 'Uw wens is mijn bevel, zuster Drukker-Lanski. Ik heb grapjes in alle soorten en smaken in mijn moppenvat.'
Ondanks de ernst van de situatie schoot Selma in de lach.

‘Asjer, Asjer, mij mag je onbeperkt aan het lachen maken.’ Hij straalde als een kind dat van de juf een plakplaatje krijgt. ‘Dan heb ik dit speciaal voor jou, de mop over de bedroefde rabbijn. Zijn leerlingen proberen hem steeds aan het lachen te krijgen en vragen ten einde raad Hersjl om een weekend bij hem te logeren. Tijdens het sjabbesmaal stopt Hersjl een lepel in zijn zak. Een half uur later stopt hij er nog één in en een half uur later verdwijnt de derde lepel in zijn zak. “Hersjl, Hersjl,” zegt de bedroefde rabbijn, “waarom stop je die lepels in je zak?” “Ik ben een beetje ziek,” zegt Hersjl, “de dokter heeft me een middeltje voorgeschreven en zei dat ik elk half uur een lepel moet nemen.” Het gezicht van de rabbijn klaart op en hij lacht.’

Een week later zette Hajo zijn laptop niet eens meer aan en bleef met het zuurstofmasker onder drie dekens liggen. En nog had hij het koud. Selma zat naast hem op een rechte stoel een sjaal van zachte, witte wol te breien. Wie haar vroeger had gekend zou nu grote ogen opzetten. Selma en breien? Ze hoopte de sjaal op tijd af te hebben en negeerde de pijn in haar polsen. Ze was Hajo zoveel verschuldigd, hij die bijna zestig jaar voor de nodige rust en balans in haar leven had gezorgd en de beste stiefvader was die een stiefdochter zich maar kon wensen. Van hem, oud-docent muziekgeschiedenis, had zij haar zangcarrière niet hoeven op te geven in een tijd dat vrouwen ontslag hadden gekregen zodra ze trouwden, laat staan wanneer ze kinderen kregen. Ook Louis, de vader van Alice, haar enig kind, had begrepen dat zingen voor haar een levensbehoefte was zoals eten, drinken, ademhalen.

In Beth Varda woonden meer mensen zoals zij. Het huis, geïnspireerd door Casa Verdi in Milaan, was eigendom van

de gelijknamige vereniging, en net als in Milaan kregen oude musici hier zorg op maat. Ze waren allemaal lid van de Beth Varda-vereniging, dat waren ook de mensen op de wachtlijst. Met het geld uit schenkingen en legaten, van zorgverzekeraars en de eigen maandelijkse contributie, hadden ze een landhuis in de Noord-Hollandse duinen kunnen kopen en het aangepast aan de wensen van de oude bewoners. Beneden en op de eerste verdieping woonden zij die zichzelf met weinig hulp konden redden, daarboven werden de bewoners verpleegd die afhankelijk waren van de gespecialiseerde zorghulp, zij die al kaarten hadden voor het harpspel van de engelen, zoals men hier over de dood sprak. De zon scheen in de kamer, de lente was in aantocht. Het liefst reed ze nu met Hajo, goed ingepakt tegen de kou, in hun duo-scootmobiel naar zijn lievelingsplek in de duinen, waar een mooi vergezicht van het Noordzeestrand zich voor hen opende, maar dat ging niet meer. Hij kon nu zelfs niet langer dan tien minuten met Asjer schaken. Alles vermoeide hem.

Asjer nam plaats tegenover haar op een klapstoel, naast de zuurstofcilinder. 'Zullen we de krantenkoppen doornemen, makker? Als jij knikt of knippert, lees ik het hele bericht.' Hij kende Hajo van 'daar', zoals het in Beth Varda heette. Na de bevrijding waren ze elkaar een paar jaar uit het oog verloren, tot ze lid bleken te zijn van dezelfde schaakvereniging in Amsterdam. Schaken bleef de rest van hun leven een gedeelde passie. Het was 'daar' begonnen, in het donker, op een denkbeeldig bord met denkbeeldige schaakstukken.

Selma mocht Asjer ook heel graag en was blij dat hij en zijn vrouw Bella twee maanden na hen een plek in Beth Varda hadden gekregen. Op het einde van haar leven was Bella totaal van de wereld geraakt en werd ze op de derde

verdieping verpleegd. Toen Selma een keer haar waardering had laten blijken voor zijn toegewijde zorg aan haar – ook op de derde verdieping had hij alles gedaan wat hij voor Bella zelf kon doen, en dat betrof veel meer dan een kopje thee inschenken – had zijn reactie haar doen schamen voor zichzelf: 'Wie mank loopt door een te kort been, heeft nog een tweede been, Selma Lanski-Meier-Drukker.' Ze had hem toen niet durven vragen wat hij precies had bedoeld met die cryptische zin en waarom hij haar drie achternamen zo nadrukkelijk achter elkaar had opgehoest. Vond hij dat zij tekortschoot als vrouw van zijn beste vriend?

Hajo luisterde aandachtig naar twee opponerende krantartikelen over de toekomst van Europa en de te verwachten gevolgen van de massa-immigratie uit moslimlanden in oorlog en uit arme landen waar een middeleeuwse moraal heerste. Omgekeerde kolonisatie, of misbruik van oprechte goodwill? Botsing van culturen, of normale migratiestromen van arm naar rijk zoals het water zijn weg naar de zee vindt? Over die polemiek ging het. Moesten zij zich hier nog zorgen maken? In onrustige tijden dreef het zwart-witdenken naar boven en liepen joden gevaar. Selma sloot zich af voor die pennenstrijd en liet de expressieve stem van Asjer haar wiegen als een boot op een kalme zee, hij die zelfs van politiek muziek wist te maken. In haar hoofd hoorde ze de instrumentale begeleiding, altviool en zacht slagwerk, een xylofoon misschien. In oude opera's begeleidde de klavecimbel de spreekstem bij recitatieven. Toen Asjer klaar was met beide opiniestukken, probeerde Hajo iets te zeggen. Ze verstonden hem allebei niet.
'Zou je het nog een keer willen zeggen, Hajo-lief, of anders opschrijven?' Selma wees naar de blocnote op zijn nachtkastje

en boog naar het zuurstofmasker om hem beter te kunnen verstaan. Aan de andere kant van het bed deed Asjer precies hetzelfde, met een botsing van hun hoofden tot gevolg. 'Au,' riep ze.
'Klaboem,' zei hij. 'Dat ik voor straf als een ui mag leven, het hoofd in de grond, de benen in de lucht. In het Jiddisch klinkt het leuker.'
Hajo glimlachte naar allebei. Selma vond dat zij een grotere bult had verdiend omdat de lavendelgeur van Asjer haar zo goed beviel en een verademing was. Stervenden ruiken naar de Olijfberg, zeiden ze vroeger bij haar thuis. Dit geurmengsel van bedlegerigheid en medicijnen maakte haar misselijk, al werden de lakens elke dag door de zorghulp verschoond. Ze lag nu liever alleen op de bank dan naast hem in bed. Zodra Hajo sliep, sloop ze naar de zitkamer en als hij wakker werd en vroeg waar ze was, zei ze dat ze niet kon slapen en naar een opera-dvd zat te kijken, en dat ze het geluid had uitgezet om hem niet te storen. Dan druppelde ze parfum op haar hand, kroop weer in bed en verachtte zichzelf om die leugen. Hajo verdiende beter.

Hajo zei het nog een keer en ook nu verstond Asjer hem niet. Hij keek naar haar en trok zijn markante wenkbrauwen op. 'Kun je voor me tolken?'
Ze knikte en streelde Hajo's hoofd. 'Je zei toch "nuit", mijn lief? Bedoel je *Nuit d'ivresse*?' Hajo knikte. 'De cd of de oude plaat?' Hajo wees naar haar. 'Ik zet de cd op.' Nee, zij moest het zelf zingen, maakte hij haar met zijn ogen duidelijk. 'Maar *Nuit d'ivresse* is een liefdesduet …' Hajo hield haar blik vast, keek een seconde naar Asjer en toen weer naar haar. 'Zal ik weggaan?' vroeg Asjer tactvol. Nee, seinde Hajo.
'Asjer is geen operazanger en ik …'

Hajo knikte vermoeid en sloot zijn ogen.
Het huilen stond haar nader dan het lachen, en zin in zingen had ze al helemaal niet. Ze keek naar Asjer. 'Ken je dat duet uit *Les Troyens* van Berlioz?' Ze humde de eerste maten en zag hem glimlachen van oor tot oor.
'Wat dacht je. Na de oorlog heb ik in een platenwinkel gewerkt met het breedste assortiment opera's van heel Nederland. Maar ik ben helaas geen partij voor jou.'
Ze legde haar breiwerk op het nachtkastje en schoof haar stoel naar achteren. 'Vroeger misschien niet, nu zijn we allebei oud en versleten. Laten we eerst een toonladder proberen.' Tot haar vreugde haalde zij nog tweeënhalve octaaf. Asjer hield haar redelijk bij, ook toen ze het liefdesduet inzette: 'Bedwelmende sterrennacht, sterren als hemelbloemen …' De Franse tekst en de vertaling dreven als Siamese tweeling omhoog terwijl ze naar Hajo keek, die zijn ogen dicht hield. Ze keek toen naar Asjer en ze concentreerden zich op de fijne afstemming die een duet van de zangers vraagt. Uit haar ooghoeken zag ze een koolmees met een pluisje in zijn snavel voor het raam vliegen. De lente … Waarom vroeg Hajo juist nu om dit duet? Ze kon geen reden bedenken maar het zingen nam wat van de druk op haar borst weg. Na afloop bracht Asjer zijn hand naar zijn hart en boog zijn hoofd. 'Het was me een hele eer,' zei hij.
Ze stak haar duim op. 'Het viel wel mee en het deed Hajo goed.' Ze ging verder breien. Hajo's hand landde op haar arm en deinde bijna gewichtloos mee. Ook in het getik van breipennen zit muziek, een ritmisch, huiselijk geluid. Op die muziek bewogen nu zijn hand en haar arm in een soort statige hofdans. Vroeger had Alice zo staan dansen, met blote voeten op haar voeten, op de muziek van *Ballo petit rose*, zich vasthoudend aan haar lange avondjurk. Wanneer Louis

zich bij hen had gevoegd, wat zelden het geval was geweest, bewogen ze met zijn drieën als in een droom door de kleine kamer, zij met Alice op haar lakschoenen met hoge hakken, klaar voor een diner of een receptie waar ze als diva werd verwacht, Alice in haar pyjama met konijnen en bloemen, Louis in zijn vrijetijdskleren. Die dansmuziek uit de vroege renaissance was door een joods-Italiaanse dansmeester geschreven, wist ze nog, al was ze zijn naam vergeten – iets met Ebreo, toen een bekendheid, nu een voetnoot in de dansgeschiedenis. Klaar, en nu tandenpoetsen en gauw naar bed, hoorde ze Louis weer zeggen, mama moet voor heeeeeel veeeeeel mensen zingen. Hun dochter werd binnenkort zelf oma. Was zij dan, binnenkort overgrootmoeder, echt al zo oud? Mensen die haar alleen van de buitenkant kenden, zagen in haar een excentrieke, bejaarde diva met een geslaagde carrière achter de rug, op handen gedragen door haar man, maar zo voelde ze zich niet. Niemand kende de kloof aan de rand van haar bestaan, zelfs Hajo had geen idee hoe diep ze kon vallen. Een paar jaar nadat Max en haar hele familie uit haar leven waren weggerukt, was ook Louis zijn dood tegemoet gesprongen, en nu was Hajo aan de beurt. Maar bij hem had de ouderdom beleefd op de deur geklopt en gunde hun de tijd om een passend afscheid voor te bereiden.

Het raam stond op een kier, een merel zong zijn verrukkelijke lied boven op de nok, een bergbeek van klanken, nog mooier dan een nachtegaal. Ver weg cirkelde een roofvogel boven de duinen. Haar handen vielen van vermoeidheid stil. Asjer, die het zag, kwam met zijn klapstoel naast haar zitten en stelde voor om het duet nog een keer te zingen. Dat deden ze. Hajo ademde oppervlakkig. Sliep hij? Ze sloot haar ogen, maakte ongemerkt een sprong in de tijd en landde op het podium

naast Max Stein, de rijzende ster, met wie ze dat duet voor het eerst had gezongen. Zij, net zeventien en de winnares van een klassiek zangconcours, hij, elf jaar ouder, getrouwd en vader van een kind. Wat daarop had gevolgd in de tijd dat de Duitsers Nederland onder de voet hadden gelopen, wist alleen zij nog. Haar aarzeling om zich door de liefdesgolven te laten meevoeren, deels vanwege zijn vrouw en kind, maar ook omdat zij haar middelbare school eerst had willen afmaken, had zijn huwelijk gered maar niet zijn leven. Hij werd bij een van de rabiate razzia's opgepakt; zij was een jaar later in haar eentje gevlucht, via Frankrijk naar Zwitserland. Hoe anders was hun leven gegaan als zij toen zonder uitstel ja had gezegd. Beter een lelijke lap dan een mooi gat, zeiden ze vroeger bij haar thuis over het derde huwelijk van een excentrieke oudtante. Hajo was lap noch gat, voor haar was hij de rots in de branding, en ze kon na de oorlog aan niemand meer vragen of zij op die oudtante leek. Louis was ze tegengekomen bij een van de eerste joodse bruiloften na de terugkeer uit de hel. Met zijn soepele dansstijl en zijn donkere, droevige ogen met lange wimpers had hij haar hart gestolen. Nog geen jaar na zijn tragische dood was ze al met Hajo getrouwd. Sommigen spraken er schande van, maar Alice had een vader nodig en zij een stevige schouder om de roep van Max en Louis te kunnen weerstaan. Hajo hield onvoorwaardelijk veel van haar en Alice, hij was de ideale stiefvader en echtgenoot. Het omgekeerde was helaas niet het geval: zij was geen goede moeder en geen goede echtgenote, zij voelde geen passie voor hem, geen verliefdheid, wel diepe sympathie en dankbaarheid, omdat hij haar had genomen zoals ze was. 'Spelen doe je maar op toneel,' had hij gezegd, 'ik heb genoeg liefde voor ons drieën en het geduld van een olifant.' Hij had nooit gevraagd naar haar escapades buiten

zijn gezichtsveld, al moest hij daarvan hebben geweten, of het op zijn minst hebben vermoed. Escapades … het woord zei het al, het was niet meer en niet minder dan een vlucht geweest voor wat ze had verloren. Het had haar niets opgeleverd en na een tijd hield ze daarmee op.

De diepe zucht kwam nu niet van Hajo of van haar, maar van Asjer, die geen moeite deed om zijn verdriet te verbergen. Ze reikte hem een tissue aan maar hij gebruikte liever zijn eigen zakdoek, die naar lavendel rook.
'We hebben een keer in een opera gezongen daar. Ken je dat verhaal?'
Ze knikte. De Duitsers hadden voor hun propaganda zo nodig iets cultureels moeten filmen in het kamp. Op dat moment waren daar net geen professionele klassieke zangers gevangen, maar Asjer kon zuiver zingen en Hajo redde zich aardig achter de piano, dus bedacht Asjer ter plekke een nepopera in een zogenaamd Zwitsers dialect uit een dal dicht bij de Italiaanse grens. Verhalen en moppen kon Asjer toen al als Sheherazade vertellen, zei Hajo vaak over zijn beste vriend, die voor de oorlog de kost had verdiend als volkszanger en moppentapper. Dankzij zijn *Sjwoche mesjoge moesjoepa, twetsjko koekoe, kwa kwa blalysjwa, nesjome koltjita* hadden ze de hel overleefd. Na afloop applaudisseerde het Herrenvolk enthousiast voor het oog van de camera en moesten de magere spelers drie keer terugkomen om het applaus in ontvangst te nemen, ook dat werd allemaal gefilmd. Die film is verloren gegaan, de spelers hadden meer geluk gehad, want kort nadat de kampcommandant hun operaverhaal voor vertaling naar het Duitse consulaat in Bern had gestuurd, schoot Hitler zich door het hoofd en gaf Duitsland zich over.

Hajo bewoog onrustig in bed, zijn voorhoofd was heet en bezweet. Bracht de vraag van Asjer hem terug in het kamp? Hij probeerde iets te zeggen, zijn ogen zochten contact met allebei. Koekoek, koekoek, las Selma van zijn lippen. 'Sjsjsjs,' fluisterde ze terwijl ze het zweet op zijn voorhoofd met een tissue depte. 'Je bent nu bij Asjer en Selma in Beth Varda. Hitler is dood, Duitsland is verslagen.' Hij ontspande weer, dronk wat water en deed zijn ogen dicht.
Het verhaal van die nepopera in nepdialect ging over de tragische liefde van een Zwitsers boerenmeisje en een klokkenmaker in Bern. Bern, Beren, Bergen, Bergen Belsen … over die tijd kende ze weinig waardevols in operavorm, alleen een paar pretentieuze stukken die terecht meer kritiek dan lof kregen. Kwam dat door het onderwerp of door de ontwikkeling van het medium opera vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw? Het intellect liet daarin het menselijke oor en de emoties ver achter zich, terwijl zij in alle kunstvormen juist de menselijke maat van verrukking en uitdaging zocht, het dynamische evenwicht tussen zintuigen, emoties, voorstellingsvermogen en intellect. Daarin verschilden Hajo en zij van mening en van smaak. Het twaalftoonsysteem was zijn vakspecialisme, Schönberg was zijn held.
Asjer tikte zacht op haar arm en bracht haar terug in de slaapkamer. 'Ik laat jullie nu alleen. Bel me als je nog wat nodig hebt. Morgen ben ik klokslag tien weer hier. Wie weet, heeft hij morgen zin in schaken.'
Ze wisten allebei beter, toch knikte ze. 'Dat zou leuk zijn. Ik vond het heel fijn om met jou dat duet te zingen.'
'Ik ook, zegt de kraai tegen de nachtegaal.'
'De kraai is ook een zangvogel.'
'Ja, ja. In dat geval biecht ik op dat ik meer duetten uit

het hoofd ken. En nu ga ik. Myrjam komt me zo meteen halen. Ze vindt dat ik toe ben aan een nieuwe broek, dus ga ik met mijn dochter in wereldstad Bergen winkelen. Een hele onderneming voor een kleine man in het land van de Hollandse reuzen.'

Het getik van de breipennen herinnerde haar aan de oude slingerklok vroeger thuis. Hiernaast maakte de wandklok geen geluid. Ze hadden hem samen in Jeruzalem gekocht. In plaats van cijfers duidden twaalf vergulde Hebreeuwse letters de uren, en die letters vormden samen de woorden Jeruzalem en Israël. Bij wie hing de oude klok nu als erfstuk in huis? Ze startte een nieuwe pen. Voor het kleine beetje toekomst dat Hajo en zij nog samen hadden, was ze bereid dag en nacht te breien. Maar na een half uur deden haar polsen en schouders weer zoveel pijn dat het echt niet meer ging. Ze leunde met haar wang op de rand van het bed, keek naar het levensrekkende apparaat dat van het vertrouwde profiel een vreemde maakte. Wat hoopte ze dat Hajo de geboorte van hun eerste achterkleinkind nog mee zou maken. Als opa had hij, die geen eigen kinderen had, alle geduld van de wereld. Dat had hij ook met Alice altijd gehad, zij was dol op hem en noemde hem 'papa', terwijl ze tegen haar 'moeder' zei.

Bij het geklop op de deur zat ze weer recht te breien.
'Mogen we binnenkomen?' vroeg Ramona tactvol. Ze had een reservesleutel voor alle kamers in Beth Varda.
'Ja, kom maar.'
Met de zwarte hoofdzuster kwam ook dokter Frits Ben-Ezer de slaapkamer binnen. Selma knikte naar allebei, tikte zacht op Hajo's arm en stond moeizaam op. 'Ramona en Frits zijn hier, mijn lief. Ik ga even bij Lili langs.'

‘Wacht u er alstublieft mee, mevrouw Drukker. We willen eerst met u en uw man praten.’ Ramona’s serieuze toon alarmeerde Selma, maar tegelijkertijd sloot ze zich ervoor af en keek naar Frits, die Hajo’s pols voelde en het zuurstofmasker controleerde. Hajo’s oogleden fladderden half open. Hij wilde hoesten maar had er de kracht niet meer voor.

‘Dit is geen doen, Frits. Kun je hem niet meer zuurstof geven? Alsjeblieft. En ik moet nu echt even wat frisse lucht halen.’ Alleen Selma en Hajo, die de dokter als een peuter op zijn driewieler voor de huisartsenpraktijk van zijn vader hadden zien rijden, noemden hem bij de voornaam. Ze liep zo snel als ze kon naar de deur, alsof ze ergens voor vluchtte. Ramona was haar voor.

‘Wilt u alstublieft toch nog heel even wachten, mevrouw Drukker? Dokter Ben-Ezer is zo klaar met uw man.’

Ze hoorde hen zacht praten tegen Hajo in de slaapkamer, toen namen ze plaats tegenover haar. Frits schraapte zijn keel en zei dat hij Hajo nu, met zijn instemming, meer morfine wilde geven tegen de benauwdheid en de pijn. ‘Uw man heeft erom gevraagd en hij is zich bewust van de gevolgen.’ Zijn blik gleed langs haar heen. Het waren niet de gesprekken waar artsen op zaten te wachten. Maar Frits was een verpleegarts en kon de ouderdom enkel maar verlichten, niet genezen.

Ze volgde zijn blik. Haar keel zat dicht, al paste wat hij zei bij het afgesproken beleid en lag dat in de lijn van hun verwachtingen. Bella van Asjer was anderhalve dag na de hogere dosering dood. ‘Kun je echt niets anders voor hem doen?’ bracht ze met moeite uit.

Hij keek naar de stille wandklok, naar haar breiwerk, meed nog steeds oogcontact. ‘Ik ben dokter, geen godsafgezant.

Uw man heeft een lang, rijk leven gehad, laat dat uw troost zijn.'
Ze onderdrukte de drang om voor hem te gaan knielen en smeken voor een langere blessuretijd, Frits keek graag naar voetbal, wist iedereen. 'Hajo had zo graag de geboorte van ons achterkleinkind nog willen meemaken.'
'Dat gaat helaas niet, mevrouw Drukker, en uw man heeft zich ermee verzoend.' Ramona kwam naast haar zitten en legde haar hand op de plek waar Hajo's hand kortgeleden had gelegen. 'U kunt maar beter de familie waarschuwen vandaag. Als u het moeilijk vindt, wil ik het doen. Uw dochter, haar man en de kleinkinderen mogen vannacht gebruikmaken van de gastenkamer.'
Selma's handen bedekten haar gezicht, ze bewoog met haar bovenlijf naar voren en naar achteren als in een gebed. 'Maar de sjaal dan? Ik heb hem die beloofd. Hajo heeft het steeds koud. Voel hoe zacht en fijn de wol is.' Alsof dat van belang was wanneer de man met de zeis een ziel kwam maaien.
Ramona, achterkleinkind van Afrikaanse slaven, drukte de wol heel even tegen haar wang. 'Inderdaad. Misschien zullen uw vriendinnen u daarbij willen helpen. Als ieder van hen vandaag een stukje breit en u dan alles aan elkaar haakt, is de sjaal vanavond klaar.' Ze noemde de namen van zeven vrouwen die daarvoor in aanmerking kwamen. 'Het zijn allemaal vlijtige dames.'
'Ik ga het eerst aan Lili en Adina vragen. Nu.' Ze stond op en sleepte zich met lood in de schoenen naar haar rollator naast de deur.
Ramona hield de deur voor haar open. 'Ik bel uw dochter zo meteen.'

Lili was niet op haar kamer. Dat had ze wel kunnen weten,

want op dit uur zat ze in het verwarmde zwembad naast de fitnesskamer, waar ze twee keer per week bewegingstherapie kreeg. In de kleine zaal klonk piano en zang. Maar natuurlijk, Adina en Marga musiceerden daar vijf ochtenden per week een uurtje, alleen de weekenden sloegen ze over. Ze zou het tijdens de lunch vragen. Terug in de slaapkamer zag ze dat Hajo sliep. Ze liet de deur van de slaapkamer op een kier, zette de klassieke zender zacht aan en breide verder. Moest ze Alice niet zelf bellen? Straks, dacht ze, het voelde goed om even alleen te zijn met haar verdriet.

Tijdens de lunch veegde Adina een traan weg en zei meteen: 'Natuurlijk help ik je met de sjaal.' Van de vier dames aan tafel was zij het moedertjestype: mollig, goedlachs, warm, haar ronde gezicht omkranst door peperkleurige krullen. Ook een beetje naïef. Hun kennismaking dateerde van lang geleden, toen Adina nog in operakoren zong.
Lili, de oudste in huis, broos maar nog net zo helder van geest als de rest aan tafel, pakte Selma's hand. 'Ik wil ook graag helpen, zus.' Ze hadden elkaar pas hier leren kennen maar voelden direct een klik met elkaar, een zusterbond die Selma bij geen andere vrouw had ervaren, zelfs niet bij haar eigen zus.
De vierde aan tafel was Marga, Adina's beste vriendin, een voormalige pianolerares. Ze bewoog ongemakkelijk op haar stoel. Dat zij en Selma een pijnlijke geschiedenis van net na de oorlog nog altijd uit de weg gingen, wisten alleen Lili en Hajo, en ook zij kenden niet het hele verhaal. Selma zag haar twee keer mis prikken in een aardappel. Met haar grijze jufferknot en boekenwijsheid vond Marga het vast beneden haar waardigheid om te breien. Even later schoof Roos bij hen aan. Ze had in de gaten dat er iets gaande was en wilde

als bestuursvoorzitter van Beth Varda niets missen. Ondanks haar artrose en twee linkerhanden beloofde ook zij mee te doen. Toen zegde ook Marga haar medewerking toe, zonder Selma daarbij aan te kijken. Wie omgeven is door gulle gevers, kan moeilijk de eigen portemonnee dichthouden, dacht Selma, die hen alle vier ontroerd bedankte en van Adina een tissue voor haar beslagen bril kreeg.